

אקלים, סביבה וביטחון לאומי – אתגר לאומי לצד אתגר מחקרי

עמוס ידלין

משבר הקורונה, שהעולם ובכללו ישראל חווה בשנה האחרונה, מציף את המורכבות ואת גודל האתגר בהתמודדות עם משברים שמקורם בסוגיות אקלימיות, סביבתיות ובריאותיות. לפגעי טבע, לשינוי אקלים, לפגיעת מטאוריטים וגם להתפרצות מגפות מזנים לא מוכרים יכולה להיות השפעה דרמטית על כלכלת מדינות, על בריאות אזרחיהן ועל חוסן חברתי והלאומי. ניסיון השנה האחרונה בהתמודדות עם מגפת הקורונה מצביע על קושי ברוב מדינות העולם להתמודד עם המשבר ועם השלכותיו על הביטחון הלאומי.

תכלית הביטחון הלאומי היא להבטיח את קיומה של האומה ושמירה על האינטרסים החיוניים שלה באמצעות המנגנונים המדינתיים. על כן, סיכון לביטחון הלאומי הוא כל אירוע, תהליך, מגמה או התפתחות הפוגעים ביכולתה של המדינה לתפקד לאורך זמן ולאפשר את ביטחון אוכלוסיית המדינה ורווחתה, לספק לה את השירותים החיוניים ברמה נאותה ואת השמירה על ריבונותה ועל נכסיה האסטרטגיים. החוסן החברתי והלאומי הוא מרכיב מפתח ביכולת להתמודד עם משברים בלתי צפויים, שהשפעתם על הביטחון הלאומי כבדת משקל.

משבר הקורונה, שהחל בשלהי 2019 ועיתוי סיומו אינו ידוע, הוא דוגמה כואבת וקשה למשמעויות כלכליות וחברתיות של משברים אקלימיים וסביבתיים. המשבר חייב להיתפס כקריאת השכמה בכל הנוגע להשפעתם של המרכיבים הלא-צבאיים של הביטחון לאומי, והוא מדגים היטב את ההיבט הרב-ממדי של המושג. מכאן ההכרח בהרחבת המושג ביטחון לאומי ובהתייחסות לא רק למקור האיום אלא גם לחומרת הנזק בפועל ולנזק הפוטנציאלי של האיום על הביטחון הלאומי, וכן בעיסוק שיטתי בסוגיות אקלימיות, סביבתיות ובריאותיות כחלק בלתי נפרד מהעיסוק הפרקטי והמחקרי בסוגיות של ביטחון לאומי.

להיסק זה משמעות אוניברסלית, אך הוא נכון שבעתיים למקרה הישראלי – מדינה קטנה בשטחה השוכנת במרחב רווי יריבים עוינים שיכולים למנף משבר סביבתי, אקלימי או רפואי הפוגע בעורף האזרחי, לצורך מתקפה צבאית. לפיכך, אין די בצבא חזק, בכלכלה מפותחת ובטכנולוגיית-על. מדינת ישראל נדרשת לתפיסת הפעלה וליכולת ארגונית וביצועית שיאפשרו לה להתמודד במהירות וביעילות עם משברים סביבתיים, אקלימיים או בריאותיים, כדי למנוע רפיון וחולשה של העורף האזרחי ולצמצם את פוטנציאל פגיעותה.

המכון למחקרי ביטחון לאומי – מכון המחקר הגדול והמוביל בישראל, אשר נמנה עם מכוני המחקר המובילים בעולם בתחום מחקרי ביטחון – הרחיב את תחומי העיסוק המחקרי שלו בשנים האחרונות. במהלך השנה האחרונה נוספו על תחומי המחקר המסורתיים הקשורים לביטחון, לזירה האזורית ולזירה הבינלאומית **תחומי מחקר חדשים**, העוסקים בממדים הרכים יותר של ביטחון לאומי. לצד עיסוק בסוגיות הקשורות ליחסי יהודים-ערבים, כלכלת ביטחון, יהדות ארצות הברית, צבא-חברה, חזית העורף ואנטישמיות, הורחב מאוד גם העיסוק בסוגיות אקלימיות וסביבתיות. ספר זה הוא תוצר של שיתוף פעולה בין המכון למחקרי ביטחון לאומי וחוקרים נוספים מאוניברסיטת תל אביב ומכון השל, ויוזמת הוצאתו לאור נולדה לאחר מפגש משותף למכון ולאוניברסיטת תל אביב שהתקיים במארכ 2020. משבר הקורונה הבהיר שהנזקים הרב-ממדיים והרוחביים ממשברי טבע עלולים להיות הרבה יותר משמעותיים מבחינת השלכותיהם על הביטחון הלאומי, אם אין מוכנות ומנגנונים מתאימים לטפל בהם, ואם נופלים ליקויים של ממש בתהליכי קבלת ההחלטות ובעיצוב המדיניות לניהול המשבר. למדנו גם עד כמה חשוב העיסוק בתחומים אלו. לקחי המשבר מובילים אותנו להבנה שהמכון למחקרי ביטחון לאומי חייב לפתח את תשתית הידע במטרה להעמיד הערכות מקיפות ומבוססות יותר בתחומי האקלים, הסביבה וניהול המענה לאסונות טבע בכל הנוגע לביטחון הלאומי בישראל, לצד המלצות מושכלות למדיניות. חלק מהלקחים החשובים ביותר מהתנהלות הממשלה והמוסדות המדינתיים במשבר הקורונה נוגע לסוגיית ההיערכות ברמת המדינה והאוכלוסייה. **מדובר על היערכות לקראת משבר, היערכות לניהול המשבר והיערכות ליציאה מהמשבר וחזרה לשגרה.** היערכות מקדימה מחייבת הכנת תשתיות לאומיות מתאימות, הכנה של האוכלוסייה והדרכתה בכל הנוגע לכללי ההתנהגות בעת משבר סביבתי חמור, ובעיקר הכנה נאותה של השירות הציבורי, משרדי הממשלה והמוסדות המדינתיים. צמצום השירות הציבורי, פגיעה באיתנותו התקציבית והמשאבית ומדיניות של הפרטת שירותים מדינתיים פוגעים ביכולתו לספק את המענה הנדרש בעת משבר. ההשקעה בשירות הציבורי צריכה לבוא לידי ביטוי בהקצאת משאבים נאותה ובפיתוח תורות הפעלה המושתתות על שיתופי פעולה מערכתיים, אינטגרציה וסינרגיה (שיתופיות) בין

המנגנונים המדינתיים. ללא היערכות מוקדמת, אימון, הכשרה ובניית יכולות ותשתיות, לא ניתן ליצור שיתופי פעולה אפקטיביים ולהבטיח שיתופיות אפקטיבית בעבודתן של המערכות המדינתיות. מעבר לכך, משבר הקורונה הוכיח עד כמה חשובה עבודת המטה ועד כמה חשוב להקים במהירות וביעילות מטות פעולה ולהעמיד בראשם את האנשים המתאימים כפרויקטורים/ראשי מטות, שינהלו אותם במקצועיות נטולת אג'נדה פוליטית.

אופן ניהולו של משבר הקורונה בישראל 2020 מאפשר להצביע על שורת בעיות בולטות, המחייבות מתן פתרונות נכונים ומתאימים יותר:

- היעדר מנגנון תחקיר ולמידה.
- היעדר מנגנון לטיפול במשבר מעבר ל"פרויקטור" – ביצוע עבודת מטה על ידי גורמים ייעודיים.
- "חיים בנוכחות קורונה" – ניהול שגרה דיפרנציאלי.
- קריטריונים לכניסה לסגר וליציאה ממנו – מדדים.
- בתי הספר – תכנון, פתרונות מחוץ לקופסה, תקצוב.
- אמון הציבור או לחלופין אכיפה יעילה יותר.
- הסברה ושקיפות.
- שרשראות הדבקה – מנגנון יעיל לקטיעתן.
- האופן והעיתוי הנכון לעדכון תקציב המדינה.

מכל נקודות תורפה אלו שנחשפו בניהול המשבר בישראל בשנת 2020 ניתן ללמוד כיצד צריכות המדינה והחברה להתמודד עם משברים מסוג זה, ומכאן החשיבות של מחקר מקדים, איסוף נתונים ולמידה מניסיונם של אחרים. להעמקה ולפיתוח המחקר בהקשרים אלו חשיבות רבה מכיוון שמשברים מסוג זה יכולים להימשך שנים רבות, ועל החברה והמדינה לפתח מנגנוני הסתגלות שיאפשרו שגרת חיים שונה בצל שיבושים שייווצרו עקב התמשכותם של משברים כאלה. יתרה מזאת, חשוב להבין שלמשברים מורכבים וממושכים מסוג זה יש גם השלכות לטווח ארוך בכל תחומי החיים, מעבר לנושא הבריאות.

איומים סביבתיים במובנם הרחב, ובכללם איום פנדמי כדוגמת הקורונה, מחייבים רמות גבוהות של סולידריות חברתית ושל אמון מצד הציבור הרחב כלפי ההנהגה הלאומית ולמוסדות המדינתיים. אם בעבר הצליחה החברה הישראלית להפגין רמת סולידריות גבוהה, להתלכד ולפעול בהצלחה מול איומים חיצוניים, התמונה המסתמנת בישראל של משבר הקורונה (בגל השני בעיקר) משקפת מציאות שונה. זו מתאפיינת בשחיקת הסולידריות החברתית; בבולטות השוני בין הערכים המכוננים של הקבוצות החברתיות השונות וב"זיהום" תהליכי קבלת ההחלטות ועיצוב המדיניות בשיקולים

פוליטיים צרים, מה שמוביל להעדפת אינטרסים פרטיקולריים של קהילות ותת־קהילות מסוימות; ובהתרופפות החיבור החיוני בין ההנהגה הפוליטית לבין הציבור. מכאן הכרסום הניכר באמון הציבור כלפי ראש הממשלה, הממשלה, המערכת הפוליטית בכלל, ובמידה מסוימת גם כלפי השירות הציבורי. כל אלה תורמים לפגיעה בחוסן הלאומי, מהווים מכשול בפני התמודדות טובה עם המגפה ויוצרים סיכון לביטחון הלאומי במובן העמוק והרחב של המושג.

משבר הקורונה חשף את נקודות החולשה והתורפה של החברה הישראלית. מעבר למשבר פוליטי עמוק ולשסע חברתי מתרחב ושירות ציבורי שנחלש במהלך העשורים האחרונים, נכנסה מדינת ישראל למשבר ללא מנגנון לאומי לקבלת החלטות ולניהול אסונות המוניים, ולא השכילה לבנות מנגנון כזה מאז פרץ המשבר, מה שהחמיר את מצבה בגל השני של המגפה. קשה לזהות בנקודת הזמן הזו סימנים מעידים או אפילו רמזים לשינוי או לשיפור משמעותי. לקונה זו היא כשל המחייב התייחסות ציבורית ומחקרית. חשוב להבין את המתרחש בעת הזו ולראות בכך תמרור אזהרה מפני הבאות. במובן זה, הספר שלפנינו מבקש להרחיב את היריעה ואת בסיס הנתונים, ולהציג באופן מעמיק ומחייב מחשבה את מגוון האתגרים האקלימיים והסביבתיים שעומדים מדינת ישראל מתמודדת וצפויה להתמודד בעתיד. הספר כולל מאמרים המציגים את הנושא החשוב במגוון היבטים ובכמה רמות ניתוח (רמת המדינה, רמת האזור ורמת המערכת הבינלאומית), והוא בחזקת צעד משמעותי נוסף בהפניית הזרקור אל מה שיש לראות כממד נוסף, חשוב והכרחי במחקרי ביטחון לאומי ובעיצוב מדיניות ביטחון לאומי.